
BIBLIJSKA TRILOGIJA MIRE GAVRANA

Ivan Bošković, Split

Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
e-mail: boskovic@ffst.hr

UDK: 821.163.42.09 Gavran, M. -312.2
Pregledni znanstveni rad
Primljeno 1/2011.

Sažetak

Kao kanonska knjiga europske kulture i civilizacije Biblija je mnoštvom simbola, slika, likova, parabola, prispodoba, predaja i legendi i slično obogatila svjetsku književnost. Biblijske teme čest su motiv i hrvatske književnosti, kako u starijim razdobljima, tako i danas. U radu je naglasak na biblijskoj trilogiji Mire Gavrana (Judita, Krstitelj, Poncije Pilat) u kojoj se tematiziranjem biblijskih simbola i likova preispituju neka od aktualnih pitanja našeg vremena, ali i zrcali dubina i težina (autorske) potrage za svijetom koji bi bio pravedniji i bolji.

Ključne riječi: *Biblija, biblijski likovi i simboli, biblijska perspektiva, književnost, osporavanja, preispitivanje.*

S reputacijom najcjenjenijega hrvatskog dramskog autora mlađeg naraštaja – uz Brešana zacijelo i najizvođenijeg našega dramskog pisca – Miro Gavran sustavno i promišljeno gradi svoj književni rukopis za koji je već honoriran uglednim nagradama i prestižnim, europskim priznanjima. Unatoč tome nisu rijetki oni koji ističu da obilnu produkciju ne prati primjerena književna obradba, aludirajući na vidljivo podilaženje ukusima publike i literarnoj modi s potrošenim i stereotipnim rješenjima. Koliko god po tome blizak književnoj suvremenosti¹, Gavran je (i) pisac koji vješto izmiče zamkama, pa su mu naracije uvijek zahtjevnije i znakovito privlačnije od onih za (jednokratnu) čitateljsku znatiželju.

U središtu našeg razmatranja je Gavranova *biblijska trilogija*: romani *Judita*, *Ivan Krstitelj* i *Poncije Pilat*. Riječ je o trilogiji koja poznate biblijske likove reinterpretera i preispituje u književnom ruhu te omogućuje dublje razumijevanje svijeta u kojemu živimo, uvijek sa sviješću da književnost - što je višekratno i potvrđeno -

¹ Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskoga romana III*, ŠK, Zagreb, 2003., 416.

može pripomoći dubljem shvaćanju i razumijevanju kršćanskih poruka, kao što i kršćanstvo može pripomoći u tumačenju kompleksa književnoga djela.²

1. Gavranova *Judita*³ napisana je u povodu petstote godišnjice Marulova prvotiska. U nizu djela na temu hrabre udovice koja spašava svoj narod od "jur velike pogibli", ona nije samo još jedna knjiga nego i knjiga koja - dijalogizirajući s Marulićevim i biblijskim predloškom - aktualizira dvojbe bliske onima koje su svetu udovici učinile nacionalnom junakinjom. Pomoću biblijskog predloška i ženskoga lika-simbola Gavranova je spisateljska motivacija bila upozoriti na hrvatsku povijesnu zbilju, pri čemu je čin junakinje koja žrtvom mijenja ritam povijesti nudio ne samo povode i motive za literarizaciju nego i za uspostavljanje potrebitog dijaloga o pitanjima koja nisu lakša od onih što ih junakinja svojim djelom rješava. Svjetonazor i odluku svoje Judite zato je i opteretio novim iskustvima i sadržajima, dijelom pri tome slijedeći i biblijski i Marulićev trag, a dijelom ga nadograđujući vlastitom imaginacijom, duboko svjestan opterećenja što ih navedena spisateljska perspektiva uzdrži.

U Gavranovoj priči Judita je i junakinja djela i pripovjedačica svoga života. Nakon što je bez svoje želje postala legenda, ona olakšanje nalazi u pisanju /ispovijedanju svoga života. Namijenivši mu ulogu "jedinog oblika oslobođanja od tereta tajni što je pritišću" (str. 6), na pisanje se odlučuje uvjerena da će budući čitatelj u njezinim riječima "prepoznati veličinu iskušenja kojima Jahve podvrgava svoje odabranike" (str. 6).

Iz perspektive autorskog pripovjedača otkrivamo da je za svoje djelo Judita bila odabrana "danom svojega rođenja". Nadarenija od svojih vršnjaka brzo je shvatila nepredvidivosti života, poglavito nakon što se očevom voljom udala za čovjeka s kojim joj je brak bio "stalno silovanje", a čega se oslobodila tek muževljevom smrću. Unatoč činjenici da je zbog vrlina nakon muževljeve smrti opsjedaju prosci, vrijeme udovištva ona živi ispunjena "mirom i molitvom", radije nego da iznova proživljava teret ženske sudbine. Dolazak Holofernove vojske i prijetnja uništenjem grada novi je dramski naglasak u njezinu životu, ali i u Gavranovoj priči. Naime, nakon višednevne opsade, kada u gradu ponestaje vode i hrane i kada panika i strah počinju ubirati danak, gradski glavari, Ozija i

² Usp. Željko Mardešić, *Kršćanstvo i književnost*, CuS, 35 (2000), 3, 329-337.

³ Miro Gavran, *Judita*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001.

Joakim, nagovaraju je da ubije Holoferna. Njihov zahtjev, znajući da je odlazak u njegov tabor kao i njegovo ubojstvo grijeh, Judita ne prihvaća (o)lako. Međutim nakon što u molitvi i sabranosti dobro razmotri posljedice odluke koju mora izvršiti, odlučuje se na žrtvu za dobrobit naroda; njezina odluka i pojedinačna žrtva postaju zalog općega/zajedničkoga dobra, čina koji upravlja njezinim postupcima i određuje njihov moralni smisao i težinu.

Iako to mjestimice signalizira, Gavran međutim ne problematizira dublje težinu pitanja i moralne prijepore što ih Juditin čin aktualizira. Ne dvojeći, poput Marulića, da težina Juditine odluke "iskupljuje" težinu grijeha koji čini, njegova se Judita uređuje i odlazi u Holofernov tabor. Na ovome mjestu biblijska priča ustupa mjesto Gavranovoj imaginaciji. Naime, za razliku od starozavjetne (ali i Marulove) priče u kojoj nema slojevitijih i za razvoj priče funkcionalno rječitijih opisa Juditinih osjećaja i unutarnjih proživljavanja, dolaskom u Holofernov tabor Gavranova Judita otkriva svoje ženske, tjelesne attribute; nerealiziranom (ženskom) ljepotom ona privlači i zavodi Holoferna. Zadivljen pak njezinom ljepotom i Holoferno se prepušta emocijama i izazovima, na koje ni Judita, međutim, nije ravnodušna. Štoviše, u zagrljaju s čovjekom kojega mora ubiti, budi se njezino tijelo i njezina ženskost; rađa se strasna, čulna i tjelesna ljubav:

"Približavao se trenutak kojeg sam se užasavala. Očekivala sam da će me baciti na pod, rastrgati moju odjeću i zadovoljiti svoju nesavladivu žudnju. Umjesto toga, on me poče blago milovati po licu, i ubrzo potom njegovu se poljupci prošetaše mojim usnama i mojim čelom. Ne žureći ni na trenutak, ne želeći me ni jednim ishitrenim pokretom povrijediti, uznemiriti, taj veliki ratnik s takvom nježnošću otpoče ljubavnu igru da ostadoh zbunjena i iznenađena. Razodijevajući mene, istodobno je i svoje tijelo oslobađao odjeće, ne želeći da jedan sram bude brži od drugoga. Zatvorila sam oči da ne budem grješnim svjedokom njegove golotinje. On me na to poče ljubiti po očnim kapcima, pa po vratu. Prošetaše se vrući poljupci do mojih dojki. O, kako mi se ukrutiše bradavice od dodira njegovih usana. Kako je vješto potpaljivao vatru moje ženskosti. Njegova glava krene niže i poljupcima zasu moj trbuh, moje bokove. Grješno sladostrašće učini da se sokovi moje ženskosti uzburkaše i razliše mojim tijelom. Osjetih žudnju, ja koja nikada nisam žudjela za muškom snagom. Uzvratih na svaki njegov pokret, na svaki stisak, na svaki uzdah. Kada nam se tijela spojiše u jedno – ne osjetih bol već istinski užitak u koji sam tonula sve dublje i dublje, kao u pijanstvo izazvano vinom, čiji se slador i snaga međusobno

poticahu” (str. 103-104), pa se (i) uloga Holofernova ubojice preobražava u intimnu dramu koja ne prestaje činom izvršenja. Dapače, ona i dalje, po nalogu vrhovnog svećenika, mora “glumiti” ono što nije, dakle heroinu. Tereta istih/sličnih proživljavanja u Gavranovoj *Juditi* nije lišen ni Holoferno. Premda može naslutiti razloge zbog kojih Judita dolazi k njemu, svoj nezavidni položaj raz/otkriva u riječima: *Bit ćeš ili moja žena ili moj krvnik. U oba slučaja tvoja sudbina mojom osobom bit će označena*. I kao što se Gavranovom “intervencijom” Marulićeva/biblijska heroina pretvara u suvremenu ženu, razapetu između odgovornosti i ljubavi, tako i Holoferno prestaje biti isključivo narodni neprijatelj. Pri tome i njezina i njegova drama aktualiziraju brojna pitanja i prizivaju suvremene primisli: o odnosu pojedinca i kolektiva, povijesti i njezinim istinama, herojstvu i laži, ljudskoj veličini i žrtvi života. Biblijski tekst i suvremeni kontekst pri tome se dopunjuju i jedno drugome osiguravaju reljefan okvir. Naime, Gavran se ne upušta u moraliziranje ni u problematiziranje Juditine odluke i čina. Više ga zanima težina njezina ženstva, ali i sloboda izbora u vremenu u kojem je sudbina kolektiva bila iznad pojedinačne, s posljedicama koje iz toga proistječu. Zato je svoju Juditu, za razliku od one starozavjetne i Marulove, uzorne i kreposne, osnažio ženskim atribucijama; ona više nije Judita-svetica nego Judita-žena. Unatoč zahtjevu kolektiva koji u Holofernu gleda neprijatelja, ona u njemu vidi čovjeka u čijoj se blizini budi njezina zatomljena i nikad nerealizirana ženskost. Tijelo čije snage i ljepote postaje svjesna, više ne želi biti samo predmet koji netko prisvaja i kojim upravlja, a ni grijeh kako su to naučavali vrhovni svećenici. Isti oni koji ju – za volju kolektivnog opstanka i višega cilja – na grijeh i potiču. Judita naime ne pristaje biti samo instrument u rukama vlasti/Moći nego žena koja svjesno odlučuje o svojoj sudbini, premda je na kraju, nakon što se zaljubi u Holoferna, pretvaraju u zatočenicu nametnute joj odluke. S takvom ulogom Gavranova se Judita realizira kao slojevit i kompleksan lik. Njezin ženski identitet podjednako određuju i odgovornost i ljubav; odluka koju mora napraviti za dobrobit i opstanak zajednice, i ljubav spram čovjeka kojeg mora ubiti, koji je u njoj iznova probudio zatomljeno ženstvo. Njezina odluka zato nije lagana. I jednoj i drugoj zalog je život: ukoliko odbije zahtjev vrhovnih svećenika, u pitanju je opstanak zajednice i teret izdajice na leđima, a kada to uradi, a to mora uraditi svojom ljepotom i ljubavnim umijećem, osudit će je zbog preljuba s neprijateljem. Vrhovnim svećenicima/Moći njezino pravo/izbor znači veoma malo; ona bespogovorno mora izvršiti

što joj nalažu, dok su sebi prisvojili pravo da odrede karakter posljedica samoga čina izvršenja. Njezino ženstvo oni uvažavaju samo u slučajevima kada procijene da je to viši interes, no ne prihvaćaju (i) njezino pravo da sama slobodno odlučuje. Zato je odnos između Judite i vrhovnih svećenika/Vlasti dominantni naglasak Gavrane knjige. Naime, kada bi joj dopustili da sama odlučuje, u pitanje ne bi bio doveden samo opstanak zajednice nego i temelj njezina funkcioniranja. Pozivom na svoje pravo i svoju ljubav, Judita bi dovela u pitanje čvrstoću društvene strukture (opstanak), u kojoj je pravo pojedinca moguće samo ako je opravdano višim interesom. Judita međutim ne pristaje na takvu ulogu. Želeći biti samo žena, sa svim atribucijama ženstva, ona se suprotstavlja Moći/Autoritetu; zbog ljubavi s Holofernom ona biva prokazana velikom svećeniku koji je već smislio način da se prava istina o njezinu činu ne sazna:

“Istinu o Juditi i Holofernu nitko ne smije saznati, nama treba svetica i junakinja u jednoj osobi, za obnovu vjere i snage narodne, a ne patnica koja lije suze za čovjekom koji toga nije dostojan. Zato ćeš ti, Judita, živjeti kao svetica, bez prava da se ikada više udaš. Stanovat ćeš u odajama pokraj Hrama, kao jedina žena u povijesti Izraela kojoj to bijaše dopušteno. Te odaje nećeš napuštati do svoje smrti. Tko te poželi vidjeti, prvo će se u Hramu zahvaliti Bogu za tu milost, a tek potom imat će čast upoznati ‘sveticu’. Pred narodom ćemo proširiti priču da ostade neujenčana iz poštovanja prema svome pokojnom mužu Manašeu. Poželiš li izaći iz odaja tebi namijenjenih, odaja koje proglasit ću dvostruko svetima tebi u čast, pobuniš li se protiv moga plana, pronijet ćemo glas da u Holofernovu šatoru oskurnu svoje tijelo i da te stoga proklinjemo i osuđujemo na kamenovanje” (str. 126).

U Gavranoj zamisli ni Holoferno nije samo silnik i moćnik; on nije bahati ratnik koji se zadovoljava pobjedama, već čovjek koji zbog ljepote i ljubavi, oličene u Juditi, svjesno pristaje na žrtvu. Poput Judite i on uviđa da je (tek) igračka u rukama Moći i instrument Nabukodonosorove slave, koja u svomu ostvarenju ne bira sredstva ni žrtve:

“Kad završim ovo, posljednje osvajanje, bojim se da više neću biti potreban svome kralju. Odnosno: bit ću mu jedina i najveća opasnost, legenda o meni nadilazi njega. Vojnici me vole jer znadu da mi je stalo do njih i njihovih života. Njemu zanjeraju što ni u jednoj bici nije vojevao. Smatraju ga kukavičom, a ja ga smatram taštım razmetljivcem koji se igra Boga, izazivajući prave bogove. Jer, ako ne prije, posljednjeg dana svoga života osramotit će se kao

običan smrtnik, pokazujući svojom lešinom da Bogom nije postao. Spoznah, u trenutku, da je taj moj neprijatelj, taj Holoferno, u zamci poput mene. Ta i on poput mene čini ono što mora činiti i na što ga drugi primoraše” (str. 102-103).

Stoga, shvaćajući laž i prijepore svojega položaja, svjesno dopušta da ga ona ubije, uvjeren da je ljubav postojanija od društvenih obzira. Ovakav semantički potencijal Gavranovoj je priči priskrbio nov život te otvorio nove i neistražene prostore u razumijevanju nosivih poruka knjige. Ni biblijski intertekst ni Marulićev tekst za navedeno iskustvo odvojeno i pojedinačno nisu Gavranu bili dovoljni. I biblijska perspektiva i Marulićev alegorijski odnos prema starozavjetnom liku bili bi, držimo, opterećenje Gavranovoj imaginaciji i porukama koje je kanio posredovati. I kao što Marulićev tekst tek pozivom na biblijski intertekst - kao dominantni intertekst cjelokupne europske kulture i civilizacije⁴ - dobiva svoju smislenost i ključan je za razumijevanje posredovanih poruka, tako i Gavranov tekst – pozivajući se i na biblijski i na Marulićev – ostvaruje svoj puni smisao. Računajući na značenjski potencijal obaju predložaka, njihove simboličke i spoznajne datosti on koristi kao iskustvo svoje knjige, pribavljajući joj pomoću kulturološki i čitalački poznatoga nove primisli.

1.1. U ovakvoj spisateljskoj strategiji zacijelo valja gledati i razlog zašto je Gavranova *Judita* u vrlo kratkom vremenu doživjela više izdanja i znatan kritički odjek. Uz naglasak da se njezin autor “uhvatio u koštac s višeznačnim simbolom iz konteksta hrvatske književnosti” te da se “pomićući granice jedne od tzv. vječnih tema utjecao temi u vremenu”,⁵ apostrofirano je i da je riječ o knjizi koja će “imati brojne čitatelje”, koju je “isplela ruka književnika (...) koji je lakoću prometnuo u, tek na prvi pogled paradoksalno, mnogim piscima nedohvatno obzorje”.⁶ Također je napisano kako je riječ o “piščevu iskrenu odnosu prema pitanju osobnog izbora u totalitarnom društvu koje počiva na laži”⁷ te da se dokraja nije “oslobodio” Marulova čvrstoga zagrljaja (...), citata iz Svetoga

⁴ Više u: *Intertekstualnost & intermedijalnost*, ZZK FF u Zagrebu, Zagreb, 1988.

⁵ Grozdana Cvitan, *Prvo lice žrtve* (Miro Gavran: *Judita*), Bosna Franciscana, god. IX, br. 14/2001., 281-283.

⁶ Nenad Valentin Borožan, *Domoljublje i tragizam ljubavi*, *Otvorene novine*, 5. 5. 2001.

⁷ Nino Sorić, *Laž za legendu*, *Slobodna Dalmacija*, 12. 3. 2001.

pisma te poetizacija pojedinih odlomaka (...),⁸ ne dovodeći u pitanje atribuciju da je posrijedi u "svakom pogledu izuzetno čitljiv i zanimljiv tekst".⁹

2. Roman *Ivan Krstitelj* pojavio se 2002. godine.¹⁰ Uz više izdanja u kratkom vremenu između ostaloga je napisano da je po "briljantnosti radnje, po karakterizaciji likova, po izbrušenosti jezika, po narativnoj kompoziciji, zasigurno plod dugotrajna razmišljanja i iscrpna rada",¹¹ da je riječ o zanimljivoj "štivu, dobro konstruiranu i ispričanu romanu, dokazu pune zrelosti pripovjedačkog talenta pisca",¹² "jednom viđenju biblijske teme"¹³ te knjizi koja "poziva i zalaže se za temeljne ljudske vrijednosti, nježnost, blagost, humanost, razumijevanje, ljubav i mir".¹⁴

O životu i djelovanju Ivana Krstitelja izvor su evanđelja. Ime mu, kako je poznato, u hebrejskome dolazi od "Gospodin je milostiv", a kao proroku mu je bila namijenjena uloga onoga koji priprema put Gospodinu. Naime, kada su Ivanovi roditelji nakon dugo vremena dobili dijete, Duh Sveti im je navijestio da će dijete ići pred Božjim izabranikom (Isusom) i nositi poruku Božje ljubavi. Ivan je zarana otišao od kuće i živio pustinjačkim životom. U iščekivanju dolaska kraljevstva Božjega posebno se okomljivao na grijehe, najviše na Heroda Antipu koji je ostavio ženu i oženio se ženom svoga brata.

Biblijski tekst Ivana opisuje kao "glasnika koji ide pred Gospodinom"; on je "svjedok svjetlosti i prijatelj Zaručnikov"¹⁵ koji treba pripremiti Mesijin dolazak. Osim što je propovijedao preobraćenje, svoje sljedbenike Ivan je poučavao u pravednosti i vjeri u Isusa Krista koji će spasiti svijet. Kao svoga svjedoka Isus je

⁸ Ivan J. Bošković, *U sjeni predloška*, Slobodna Dalmacija, 17. 4. 2001. (Isti, *Lica i obrasci*, Split, 2001., 300).

⁹ Mihael Bregant, *Judita*, Mladina, br. 29/2001.

¹⁰ Miro Gavran, *Ivan Krstitelj*, Zagreb, 2002. (Mi smo se koristili VI. izdanjem, *Mozaik knjiga*, Zagreb, 2009.)

¹¹ Zvonko Benković (Miro Gavran: *Krstitelj*), *Sloboda odabira*, Svjetlo riječi, prosinac 2002.

¹² Jasen Boko, *Salomino pravo na istinu*, Slobodna Dalmacija, 17. 12. 2002.

¹³ Goran Bujić, *Još jedno viđenje biblijske teme*, Zadarski list, 15. 10. 2002.

¹⁴ Marinko Krmpotić, *Sud o sadašnjosti na temelju priče iz prošlosti*, Novi list, 19. 11. 2002.

¹⁵ U uvodu IV. evanđelju: "Ivan ne bijaše svjetlo, nego – da svjedoči za Svjetlo, da svi vjeruju po njemu" (Iv 1,7 sl).

Ivana nazivao "svjetiljkom koja gori i svijetli" (Iv 3,27-30) i najvećim među prorocima rođenima od žene (Mt 11,11).

2.1. S uporištem u biblijskom tekstu, priču o Ivanu Krstitelju Gavran je smjestio u Galileju i Judeju, u prvo stoljeće naše ere. S nakanom da život i djelovanje sveca učini književno uvjerljivim, ne odstupajući znatnije od biblijskog izvora, izbjegavao je jednoznačnu literarizaciju činjenica iz Ivanova života i onoga što o njemu saznajemo iz glasova njegovih suvremenika. Kako bi osnažio duhovni svjetonazor čovjeka koji se žrtvovao da bi propovijedao dolazak Mesije i kraljevstva Božjega, koristio se složenom narativnom dioptrijom koja sliku o biblijskom proroku i njegovu vremenu posreduje iz tri različite perspektive. Prva je perspektiva vezana uz Elizeja. Prije nego što je postao svjedokom Ivanova života i djela, Elizeju, prvorođencu Abšaloma i Rute, namijenjena je bila uloga svećenika koji će "služiti Bogu Jakovljevu, slaviti Kralja našega, blagoslivljati ime Njegovo uvijek i do vijeka" (str. 13). Međutim smrt žene i nerođena djeteta uzdrmala je njegove životne temelje i bila znak da ga je Bog izabrao za sebe. Elizej potom, na Jošijin poticaj, odlazi u Kafarnaum, gdje na putu u Jeruzalem sluša o propovjedniku koji okuplja veliko mnoštvo. Nakon što je poslušao njegove riječi, mijenja se i njegova uloga; počinje, vlastitim riječima, "novi život – život svjedoka velikoga Božjega glasnika – Ivana Krstitelja" (str. 110).

Iz Elizejevih svjedočenja razvojem priče se otkriva da je bio sretan u Ivanovoj blizini, poglavito jer se oko njega svakim danom okupljalo mnoštvo ljudi željnih njegovih riječi. Posebno apostrofira da je Ivan sve glasnije optuživao Heroda zbog njegove izopačenosti. Kako su Ivanove optužbe bivale sve jače i teže, tako je i Herod sve perfidnije tražio načine da ga ušutka. Šalje mu tako glasnika koji mu prenosi vladarovu želju da ga više javno ne proziva i optužuje. Na glasnikove riječi Ivan uzvraća: "Govorio sam i govorit ću samo ono što mi Gospod naloži" (str. 149).

Gavranova priča, posredovana Elizejevom perspektivom, dalje kazuje da se glas o Ivanu brzo i djelotvorno širio tadanjim svijetom. Tako mu je svakodnevno prilazilo sve više naroda vjerujući u "novi svijet koji će biti bolji od dotadašnjega" (str. 170). Među velikim događajima Elizej spominje i Ivanovu gromku propovijed na Jordanu kada im se ukazao veliki Mesija, čije će djelovanje, u danima koji dolaze, pratiti "čuda, izlječenja, znakovi svakom biću razvidni i neporecivi kao Božje djelovanje" (str. 180).

Iako Elizej priznaje da je i sam ponekad sumnjao u Krista, kod Bileama je to bilo još izraženije; njemu Isus nije izgledao kao vođa. Štoviše, bio je razočaran Isusovom pojavom, u njemu je vidio “umišljenog odrpanca” (str. 186) i “lažnog beskorisnog kralja” (str. 186), “samozvanog Mesiju”, “lažnog kralja” (str. 187) i “samozvanog Iskupitelja” (str. 188). Isusova pojava nije ga podsjećala na vođu koji “bi mogao donijeti izbavljenje izraelskome narodu” i omogućiti da se ponovno stekne pravo “da opet budu ponosni Božji odabranici” (str. 192). Elizej ne krije da ga je takav Bileamov odnos prema Kristu posebno smetao, poglavito jer su njegove primjedbe svakim danom bivale sve oporije i ubojitije, a sumnje optužujuće. Za Isusova izlječenja tako će reći da isto mogu uraditi “najbolji travari koji sebe ne nazivaju prorocima”, a posebno će ga u otrovnoj bojovnosti smetati Isusov poziv na dobrotu i praštanje u duhu “ljubi bližnjega svoga” i “ljubi neprijatelje svoje”. Ne mogavši prihvatiti navedene Isusove misli koje govore o oprostima kao novom početku i mogućnosti stvaranja zajedništva, to će na kraju dovesti i do njihova konačna razlaza:

“Nikada neću zaboraviti onaj dan kada se, po povratku samozvanog Mesije, u prepirci nadoh s njegovim učenicom Natanaelom, koji neumjereno slavjaše i hvaljaše svog učitelja, dok moj učitelj Ivan Krstitelj ne stade na moju stranu, nego me pred svima odbaci, priklonivši se onom strancu i obmanjivaču” (str. 230).

Ostavši jedini Ivanov učenik, Elizej pripovijeda da je svoju ulogu doživljavao kao služenje, poglavito nakon što su Andrija, Filip, Natanael i Šimun Petar otišli s Isusom. Posebno spominje dan kada su u njihovu kolibu nahrupili vojnici, zavezali Ivana, izudarali ih i kao najveće razbojнике bacili u tamnicu. Elizej navodi kako su ih u tamnici posjetili Herod Antipa, ali i Saloma, iz čijeg razgovora na vidjelo izlazi plan koji je smislila za Ivanovo spasenje. Kako Ivan na to ne pristaje, odrubljuju mu glavu, a ona, grešnica i pokajnica, ostaje “bez predragog prijatelja i brata Ivana Krstitelja”.

Na kraju, ostavši sam, Elizej pripovijeda o pustoši koja mu je zaposjela dušu. Nakon što ga odvede u Sefor, na Salomin nagovor bježi iz zatvora i odlazi u Judeju, a potom za Isusom u Jeruzalem i nazoči njegovoj osudi, poslije koje svjedoči o događajima koji su se zbili, ali i o radosti hvale životu koji je živio kao “svjedok njegove slave, slave njegovih miljenika” (str. 351).

2.2. Drugo lice priče o Ivanu Krstitelju je ono Bileamovo. Antipodno postavljen Elizeju, sin Jošije i Rahabe u priču ulazi potaknut željom za osvetom “poganima Rimljanima” koji mu ubiše brata Zeraha jer je u trgovini zaposlio “rinskoga bjegunca”.

Bileamova priča kazuje da je taj događaj u njegovu dušu usadio "bijes i mržnju" i "porodio želju za osvetom" (str. 26), pa se počeo zanositi mišlju za stvaranjem izraelske vojske koja bi bila oličenje "snage i pravednosti". Drugi razlog njegovu bijesu zacijelo je i spoznaja da mu je prijatelj zaprosio djevojku u koju je potajice bio zaljubljen. Kako se u to vrijeme sve više govorilo o čovjeku koji upozoravaše židovski narod koji zbog grijeha "utonu u zlo i ropstvo" (str. 126), unatoč očevoj prijetnji da će ga razbaštiniti ako pođe za Krstiteljem, "razočarani" se Bileam pridružuje Ivanovim sljedbenicima vidjevši u njemu "čovjeka kojega je spreman nazvati i slijediti kao vođu" (str. 143), poglavito jer je pokazao i razgolatio Heroda kao "najvećeg i najpodlijeg slugu rimskog cara" (str. 143). S takvim svjetonazorom Bileam nije mogao računati na Ivanovo razumijevanje i naklonost, pa je u njemu svakim danom rasla ljubomora. To mu spočitava i stari pustinjač, ističući da iz njegovih riječi "izbija mržnja" i "nazire (se) osveta i želja za slavom" (str. 167), koju će prijateljeva (Ramova) smrt samo još više razbuknati.

Opsjednut mržnjom i željom za osvetom, Bileam u Isusovoj pojavi nije vidio Mesiju. Njegovo zatrovano srce, reći će pripovjedač oponašajući uznositu biblijsku gestu, u njemu je vidjelo "samozvanog Iskupitelja" i "lažnog beskorisnog kralja". U tome Bileam nije bio usamljen pa su i njegove primjedbe bivale ubojitije; ni Isusova čuda (izlječenja...) nisu mu bila drugo doli posao travara (koji se ne nazivaju prorocima)...Takvim odnosom prema Isusu Bileam je među sljedbenike sijao klicu sumnje, izazivao svađe i nesuglasice, što je na kraju dovelo do njihova konačnog razlaza.

Nakon što je napustio i Isusa i Ivana i iza sebe ostavio, kako kaže, "svijet lažnih proroka i djetinjih opsjena" (str. 232), Bileam je sve intenzivnije razmišljao o svojim postupcima; izjedali su ga nemir i ispraznost. I kada se spremao poći u smrt, ukazala mu se jarebica, koja je bila znak da razmisli što i kako dalje. Odlučuje se stoga napisati pismo ocu i zamoliti ga za oprost. Priča kazuje da su mu riječi isprike ocu donijele spokoj (str. 272), a očevu prihvaćanje "sina razmetnoga" preplavilo ga je radošću. Ne samo da mu je život iznova dobio smisao, nego je naučio uvažavati druge, izbjegavati o/ lake ocjene i procjene te voljeti ljude. Istovremeno mu je u svijest počela dolaziti i udovica Hela, za što je zavrijedio i očevo blagoslov.

Isusova i Ivanova smrt nisu iznenadile Bileama niti je zbog njih osjećao žaljenje. Štoviše, priznaje da ih je i očekivao te da *"ne osjeti ni najmanje žaljenje zbog njihove nesretne sudbine, jer u svemu što činiše bijaše nešto lažno i bogohulno, što umalo naš*

narod navede na pogubna djela, kojima bi bili ugroženi životi nas samih i naše djece i potomaka" (str. 340).

2.3. Treći lik životno isprepleten s Krstiteljem je - Saloma. Za razliku od Salome koju poznavatelji biblijskog interteksta znaju kao "preobraćenu bludnicu", Gavranova je Saloma kompleksnija i životnija i s većim utjecajem na razumijevanje Ivanove sudbine. Naime, osim kao svjedokinja života na Herodovu dvoru, ona je i svjedokinja burnih događaja koji osvjetljavaju Ivanovu smrt.

Saloma je bila kći Heroda Filipa i Herodijade, koja s dvanaest godina, nakon što joj se majka preudala za Heroda Antipu, odlazi u Rim na Agripin dvor, gdje je pripremaju za kurtizanu. S petnaest godina postaje poželjna rimska ljubavnica. Preokret u njezinu životu nastupa u trenutku kada joj se majka preudaje, pa se mora vratiti kući kako bi "novoga oca" priznala za rimskoga namjesnika. Dolaskom u Tiberijadu "rimska" se Saloma počinje privikavati na život u selu, a do nje dopiru i glasovi o Ivanu Krstitelju koji glasno prosvjeduje protiv Heroda, zbog čega ga Herodijada potiče da ga ubije. Kako kazuje Saloma, bojeći se židovskoga bijesa, Herod to odbija, dok joj majka sve više predbacuje da će ih, ako Ivan nastavi tako, Herod odbaciti i potjerati. Stoga je moli da joj pomogne da protjeraju Ivana. Istovremeno je i Magdalena moli da ishodi milost za Jozafata, što Herod odlučno odbije, a sve je više opsjedaju noćne more, jeze i tjeskobe, pa i sama počinje razmišljati o posjetu Ivanu s nakanom da joj rastumači jezovite snove. Opsjeda ju misao kako zatražiti milost za Ivana kojega Antipa i Herodijada drže najvećom prijetnjom, posebno nakon što doznaju za pismo koje je Pilat otposlao u Rim u kojemu govori o Antipi kao lošem vladaru. Kao vladar koji je svladao tehnologiju vladarskoga umijeća, Antipa šalje Salomu Pilatu s poklonom; traži od nje da mu se približi kao žena i da sazna njegove namjere. Kako na putu mora proći rijeku Jordan, gdje Ivan drži svoje propovijedi i krštenja, govori joj i da i Ivanu prenese njegovu ljutnju. Nakon Ivanove propovijedi Saloma odlazi u Ivanov tabor, gdje joj tumači san i moli ju da se pokaje. Na gozbi kod Pilata Saloma susreće davnog rimskog ljubavnika Publija; premda nije posve ravnodušna, odbija njegovu ljubav, a posebno ju potrese vijest o Krstiteljevu uhićenju. Čuvši za Antipin "nepromišljeni postupak" (str. 247) i podijeljenost židovskih svećenika oko uhićenja, Saloma odlučuje pomoći Ivanu, uvjerena kako je upravo ona jedina osoba koja mu može pomoći. I dok Antipi kazuje kako Pilat njegovu odluku naziva nepromišljenom, Ivana istovremeno pokušava nagovoriti da protiv njega povuče riječ. Iako se to činilo uzaludnim, Saloma - otkriva dalje priča - ne

gubi nadu i detaljno razrađuje plan kako spasiti Ivana. Međutim, ni Antipa ne miruje, već smišlja plan kako se riješiti Ivana, a da krivica ne bude na njemu, nego na Salomi:

“Meni je za šest dana rođendan. Na taj dan okupit će se ovdje brojni uzvanici iz Galileje i Pereje, a doći će i gosti iz Jeruzalema... Kada gozba bude na vrhuncu, ja ću zamoliti Salomu da u moju čast pleše pred svima. Znamo da Saloma prelijepo pleše. Kad završi s plesom, ja ću joj “polupijanim” glasom reći tako da svi čuju: “Zatraži što god hoćeš od mene i ja ću ti to dati, pa makar zatražila i pola moga kraljevstva.” Nato će Herodijada prići tebi, Saloma, i reći tiho, ali dovoljno glasno da se ipak čuje: “Zatraži glavu Ivana Krstitelja na zlatnome pladnju”. Ti ćeš tada pred svima kazati: “Tražim glavu Ivana Krstitelja na zlatnom pladnju”. Na to ću se ja početi vrpolti i nećkati. Bit će mi žao što moram dati ubiti Krstitelja, čovjeka kojega štiju moji podanici, ali ...pošto sam vladar koji drži do svoje riječi, nema mi druge nego poslati stražare da donesu Krstiteljevu glavu. Kada se stražari vrate s Krstiteljevom glavom na pladnju, Herodijada će uzeti zlatne igle i pred svima njima probosti Ivanov pogani jezik koji ju je toliko puta olajao. Eto, to je moj plan, neka narod misli da zbog ženskoga hira Ivan ostade bez glave, a ne stoga što ga ja doživjeh svojim protivnikom” (str. 268-269). Shvativši da je sredstvo pomoću kojega će Antipa Ivana poslati u smrt i ostvariti svoj suludi naum, Saloma odlazi k Ivanu u tamnicu, gdje dobiva njegov blagoslov.

Ključni naglasak Salomine priče, ali i ključno mjesto knjige na kojem se razrješuje njezina napetost, svakako je rođendan na kojem Antipa izvodi predstavu za javnost kojom želi umiriti svoju savjest, a krivicu za Ivanovu smrt prebaciti na drugoga jer je on, kako kaže Saloma, “kralj i mora biti iznad” (str. 294). Tom zгодom Saloma shvaća da je poražena, a da onaj “koji odglumi najveći poraz, bijaše najbolji glumac i stvarni pobjednik” (str. 294), pa bježi s mjesta događaja opterećena spoznajom da je svojim plesom skrivila smrt “velikoga proroka” te da će biti “upamćena kao biće koje skrivi Krstiteljevu smrt” (str. 281).

Pomirena sa spoznajom da je kriva za smrt velikoga proroka, Saloma ostatak života provodi u samooptužbama, a od promašenosti se brani molitvom i kajanjem. Usto ju muči i misao je li se Elizej uspio spasiti te doći do Sefora, a traćak svjetla u njezinoj duši zasvijetli u trenutku kada joj Joram podari svitak koji je Elizeju darovao Ivan, sa željom da joj ga pokloni. Takvim raspletom Salomina prića, zajedno s Elizejevom i Bileamovom, velikom

biblijskom liku daje novo osvjetljenje i otvara ga kompleksnijim interpretacijskim čitanjima.

2.4. U priči koja značajnije ne odstupa od slike koju o Ivanu podastire Biblija, posljednji prorok Staroga zavjeta opisan je kao nadasve pobožan čovjek, iskreni je vjernik koji nesebičnom žrtvom i služenjem treba pripremiti put dolasku velikog Mesije. Na tom putu ne mogu ga pokolebati spletke ni prijetnje koje mu Herod upućuje; ne plaši se smrti, uvjeren da ona nije kraj nego novi početak i novi smisao.

U Gavrانovoj priči svaki od likova/svjedoka opisan je odnosom prema Ivanu i u susretu s njime doživljava svoje preobraćenje. Tako Elizej kroz kušnje i gubitke najdražih spoznaje pravi smisao života, čovjekove žrtve i nađene sreće. Bileam je pak opisan kao buntovnik čijim postupcima upravlja mržnja, koja se prenosi i na samoga Ivana i Isusa, napose u trenucima kada shvaća da je njegov život satkan od drukčijih sadržaja od onih koje Isus propovijeda. Isusove poruke da treba ljubiti svoga neprijatelja ne nalaze odjek u njegovoj zatrovanoj duši pa na kraju, nakon što se pomiri s ocem, utočište nalazi u trgovini. Gavran je uspio osnažiti dramske koordinate njegova života od trenutka kada je krenuo za Ivanom, do trenutka kada je, razočaran njime i Kristom, napustio put služenja kraljevstvu Božjemu.

U književnom smislu, odmakavši se značajno od biblijskog predloška, Gavran je posebnu pripovjedačku pozornost usmjerio na Salomin lik. Za priču koju je gradio nije ga mogao zadovoljiti samo lik rimske kurtizane i plesačice. Namijenivši joj ulogu svjedokinje posljednjih dana Ivanova života, Gavranova Saloma uspijeva proniknuti u tajne vladanja, koje ne bira sredstva ni načine da bi se na vlasti opstalo. Shvaća pritom da istina, pravda, dobrota i druge ljudske vrednote tako malo vrijede u odnosu na želju da se vlada i moć koja iz vladanja proizlazi. Ne iznenađuje ju stoga da će i sama biti iskorištena kao sredstvo za postizanje toga cilja, pri čemu će morati iskoristiti svoju ženskost kako bi doznala što se sprema na Pilatovu dvoru, ali i što sam Ivan smjera. U planu koji Antipa sprema ona vidi vladarsku lukavost i beskrupuloznost koja ne bira sredstva niti pita za žrtve. U takvom ozračju Saloma doživljava preobrazbu i katarzu, spoznaje promašenost svoga života i smisao nalazi u spoznaji da je upoznala Ivana i svjedočila njegove posljednje dane. S takvom ulogom Saloma uspostavlja dodirnice s Gavranovom Juditom. Kao i Judita, i Saloma mora iskoristiti svoju ženskost kako bi doznala što Pilat sprema. Odlazi na njegov dvor i otkriva kako ni on ni židovski svećenici ne

odobravaju Antipine postupke. S time upoznavši samoga Antipu, omogućuje mu da razradi strategiju kako se osloboditi Ivana tako da cilj bude postignut, a da on sam ne bude njezin izvršitelj. Poput Judite, i Saloma će biti iskorištena za ostvarenje vladarskoga cilja, što će joj na leđa staviti teret Ivanove smrti.

I dok u Gavranovoj priči svaki od navedenih likova opisuju Ivanov lik, tako i Ivan svakome od likova omogućuje da doživi osobnu katarzu. Elizej ostaje ustrajan u služenju dobroti, Saloma se kaje i postaje preobraćenica-svjedokinja posljednjih Ivanovih dana, dok Bileam, shvativši da kraljevstvo Božje nije od ovoga svijeta i da Kristova vojska nije pozvana rješavati ovozemaljske stvari, te da su kušnje način istinskoga zadobivanja smisla, izabire svoj put.

U priči o Ivanu Krstitelju Gavran se znakovito držao biblijskoga sloga; narativnim postupkom karakterističnim za biblijsku naraciju u kojoj su rečenice završetka jednoga poglavlja istovremeno i rečenice početka novoga, Elizejev se pripovjedački glas javlja 32 puta; Bileam u priču urasta 12 puta, dok Saloma zajedničko vrijeme s Ivanom pripovijeda i svjedoči 22 puta. Pri tome je od biblijskih činjenica Gavran odstupao samo na onim mjestima gdje je to narativna vizija zahtijevala. Naime, iako biblijske poruke/istine govore univerzalnim jezikom, biblijska perspektiva nije uvijek bila u stanju dokraja objasniti sve njegove zamisli, pa je i odmak od biblijskih zadatosti bio narativno motiviran. Gavranova je želja bila da sudbinama biblijskih likova progovori o našem vremenu i njegovim dvojbama, među kojima je pitanje čovjekove slobode i izbora, držim, najaktualnije. Svjestan naime značenja općeljudskih vrednota u vremenu kakvo je naše, u kojem je ljudski smisao žrtvovan nekim drugim interesima, Gavran u knjizi ne podastire gotova rješenja, niti su pak njegove poruke obvezujuće. Štoviše, on je pisac koji osvjetljava vrijeme i njegove odnose, ostavljajući likovima, pa tako i svojem čitatelju, da sami izaberu svoj put i smisao. Upravo je zato njegov Krstitelj ljudski determiniran, sveden "na ljudsku mjeru", kako s pravom ističe Tatarin, a sam roman "svojevrsna priča u priči: na implicitnoj razini to je priča o čovjeku koji je navijestio Krista, a na eksplicitnoj (...) priča o čovjekovu traganju za smislom života, o razlici između onoga što se nudi kao javna istina i onoga što se doista zbilo (...); roman koji

zagovara individualnost i u kojemu se inzistira na slobodi izbora, bez obzira na konzekvencije koje će potom uslijediti”.¹⁶

3. *Poncije Pilat* završni je dio Gavraneve trilogije.¹⁷ Opsegom (tri dijela s 18 poglavlja) značajno manji od *Krstitelja*, slijedi provjereni Gavranev spisateljski postupak u kojem osobe iz biblijske i kršćanske prošlosti, sa svojim asocijativnim potencijalom, problematiziraju pitanja našega vremena.

Povijesni podatci govore da je Pilat od 26. do 36. godine bio namjesnik cara Tiberija u Judeji, te da je, kako stoji u Novome zavjetu, krivac jer je Isusa Krista osudio na smrt.

Pilata spominju Lukino (Lk 23,2), Matejevo (Mt 27,24) te Ivanovo evanđelje (Iv 18,35), a spominje ga i Apostolsko vjerovanje, uglavnom vezano za Isusovu osudu. Komentari evanđelja ističu da je proces protiv Krista spadao u nadležnost rimskog namjesnika, poglavito ako se optužba odnosila na pobunu ili politički prijestup. Kako se Krist, po optužbi velikih svećenika, smatrao “kraljem židovskim”, predstavljao je prijetnju rimskoj upravi, radi čega je ona s njime trebala obračunati, ako je željela zadržati mir u provinciji. Premda je smatrao da Isus nije kriv, na inzistiranje velikih svećenika i svjetine, Pilat pristaje osuditi Isusa. Pred židovskim tužiteljima on stoga pere ruke govoreći da je “nevin od ove krvi”, poručujući svećenicima, kako veli Matej, “da se paze”.

3.1. Za razliku od biblijske priče o Ponciju Pilatu, Gavraneva je priča zapravo priča o preobrazbi rimskog namjesnika i poklonika mnogoboštva u kršćanina, lukavog vojnika i vladara u čovjeka otvorena ljudskom razumijevanju i toleranciji.

Priča u kojoj je Pilat i glavno lice i pripovjedač istovremeno, govori o tomu kako mu je djetinjstvo određeno željom da bude vojnik. Spremajući ga za vojničko zvanje, otac – koji mu tek na samrti otkriva tajnu njegova “barbarskog” podrijetla – vodio ga je na gladijatorske igre, a jednom od svojih prijatelja oporučio je da mu bude zaštitnikom “od spletke u carskoj palači i senatu” (str. 26). Od ranih dana naučen “gospodariti svojim srcem” Pilat – opterećen nejasnim podrijetlom – očevu smrt nije doživio kao gubitak. Već sa 17 godina odlazi u Germaniju gdje, zbog hrabrosti,

¹⁶ Milovan Tatarin, *Sreća, slučaj ili sudbina* (O romanima *Klara, Margita ili putovanje u prošli život, Judita i Krstitelj* Mire Gavrane), u: *Republika* (DHK), 3/2003., 46-58.

¹⁷ Miro Gavran, *Poncije Pilat*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2004. (U našem radu koristili smo se V. izdanjem iz 2009. godine istoga izdavača.)

zavrjeđuje nadimak “miljenik bogova” (str. 34), a spasivši jednom prigodom Tiberija, postaje “njegov čovjek od povjerenja”.

Znakovita dionica u priči o Pilatovu životu svakako je Augustova smrt i dolazak Tiberija na vlast. Naučivši biti “lisica i zmija u ljudskoj koži” (str. 47), Pilat od Tiberija za zasluge traži da ga imenuje namjesnikom, što ovaj i čini šaljući ga u Tiberiju i Cezareju. Jedan od tamošnjih pomoćnika posebno ga upozorava na židovski fanatizam i štovanje jednoga boga; savjetuje ga da “pokaže uvažavanje njihove vjere” te da ne izaziva njihov bijes postavljanjem zlatnih grbova u Jeruzalemu, što on – priznaje kasnije – na svoju sramotu nije slušao, pa je došlo do pobune. Kako se prosvjednici nisu dali zaplašiti, odlučio je krenuti silom; prvi put osjetivši “strah od svjetine” (str. 56) morao je popustiti, ostavši, kako kaže, “pokoren i osramoćen” (str. 57).

U Cezareji su Pilata mučili nemir, nezadovoljstvo i razdražljivost, posebno nakon što se zaljubio u Leu, kći namjesnika svoje palače. Iako ga i otac i sama Lea svojom pričom nastoje odvratiti od toga, Pilat se njome ženi, svjestan razlika između rimskih i židovskih običaja. I kad je nakon mnoštva nelagoda pomislio da je sretan, radost obiteljskog života pokvarili su Leini sunarodnjaci, “nepredvidljivi, svojehlavi Židovi” (str. 88), napadajući rimske konvoje, ali i svojom “opsjednutošću” Ivanom Krstiteljem koji propovijedaše “preobraćenje” i spas. Pilat pripovijeda kako je Antipa dao zatočiti Ivana Krstitelja i odsjeći mu glavu, nakon čega se pojavljuje Mesija, za kojega su vjerovali da donosi spas.

Želeći imati nadzor nad svime što se zbivalo u pokrajini, Pilat odlučuje doznati tko su pobunjenici i buntovnici. Odlučuje kazniti najstarijeg člana u obitelji, a krivicu prebaciti na Barabu. Stoga sa sobom u Jeruzalem, gdje su svi pripovijedali o velikom Nazarećaninu, vodi i Barabu. Tu ga posjećuje i veliki svećenik Kaifa, koji mu kazuje da je Isus “još opasniji obmanitelj od Barabe” (str. 101). Štoviše, misli da bi Isusov dolazak u Jeruzalem mogao izazvati kaos pa moli Pilata da ga “uhiti, baci u tamnicu i potom osudi na smrt i pogubi” (str. 101). Kada to Pilat odbija, veliki svećenik ga moli da potvrdi odluku Velikog vijeća, što mu se učini zanimljivim. Naime, na taj bi način dobio naklonost puka, a istovremeno bi svećenički glavari na sebe navukli narodni bijes. Naučivši se spletkama na rimskom dvoru, Pilat priprema zamku: odlučuje se pred svjetinu dovesti Isusa. Priznanjem da na njemu ne nalazi nikakve krivice, kaznu odlučuje potvrditi tek na njihovom inzistiranju, čime sa sebe pere svaku odgovornost!

I dok na suđenju Pilat od svjetine traži da mu kaže koji je Isusov grijeh, a Kaifa inzistira da “bude kažnjen smrću”, dolazi savjetnik Lucije koji mu predaje ženinu poruku. Ona ga moli da “njegova krv ne padne na njih” (str. 108) te da ga oslobodi. Tada pred Pilata dovode Isusa i Barabu, koji od naroda traži da on odluči koga će osloboditi. Primijetivši da “svećenici nagovaraju narod da traži Barabino oslobođenje”, Pilat shvaća da je sam postao žrtvom vlastite spletke; na glasno traženje svjetine da ga razapne on pere ruke, govoreći: “Nevin sam od krvi ovoga pravednika”, nakon čega im predaje Isusa da ga razapnu.

Nakon Isusove smrti Pilat priznaje da mu je život krenuo krivim smjerom; jeza se “uvukla pod kožu, oduzela mir i zamutila razum” (str. 112), a počeo se udaljavati i od žene. Kako je Isusovih sljedbenika svakim danom bivalo sve više, u čemu je Rim vidio veliku opasnost, tražilo se da ih se iskorijeni, što je i učinila vojska obučena u židovske haljine, kojom prigodom je stradala i sama Lea. Postupivši kao vladar, Pilat je tako skrivio smrt “najdragocjenijeg bića”:

“Očaj i beznade obujmi me od same pomisli da je više nema, da bijaše mučki ubijena, i to po mojoj naredbi. U trenutku mi bljesnu da je ljubim kao u prvim danima naše ljubavi i da se udaljismo jedno od drugoga od svoje volje. O, kako se uruši cio moj svijet, zbog svoje gluposti izgubih najdragocjenije biće, jedinu osobu koja je mojemu jadnom postojanju davala svrhovitost i ljepotu” (str. 118).

Poslije Leine smrti Pilat je na sve oko sebe postao ravnodušan; “sivilo i bezvoljnost označili su njegove posljednje godine” (str. 124), a izgubljenost je bila većom nakon što je na vlast u Rimu došao Kaligula. Ionako tešku svakodnevicu dodatno su uznemiravali košmarni snovi u kojima mu se Lea ukazivala. Odlučio je stoga povratiti se u Judeju i posjetiti njezin grob. Od njezine majke tamo saznaje da mu je ostavila oprostajno pismo u kojem ga moli da posjeti Isusov grob i zatraži oprostjenje. Pilat priznaje da su mu Leine riječi “povratile nadu”; moli njezinu majku da ga odvede na Isusov grob i tako ispuni njezinu želju. Na Leinu grobu mu se ukazuje Isus; nakon zatražena oprosta Pilat osjeti želju za Isusovim učenjem pa odlazi u Galileju, preobraćen i učvršćen u spoznaji da se “nikada ne bi vratio u svijet koji zauvijek ostavljam” (str. 147), da je pravi život ispunjen vjerom i uzajamnom ljubavi.

3.2. Gavranova motivacija bila je izraziti dramu čovjeka i njegovu preobrazbu od rimskog namjesnika i mnogobošca do preobraženog kršćanina, od lukavog vojnika koji vlada spletkama

do čovjeka otvorena razumijevanju i toleranciji. Da bi to posredovao, Gavran se morao osloboditi tereta biblijske priče i zakoračiti u prostore imaginacije, pa njegov Pilat nije samo simbol čovjeka koji je osudio Isusa Krista. Naime, njegov je Pilat čovjek određen svojim vremenom i okolnostima koje su u njemu vladale. Kao vojnik, pripravan je izvršiti zadaće koje pred njega carstvo i zapovjednici postavljaju, ne birajući pri tome sredstva i načine; kao vladar on dolaskom u Judeju želi vladati čvrstom rukom. Naučivši istovremeno biti i "lisica i zmija u ljudskoj koži", koristi tajne spletke vladarskoga umijeća da se što više održi na vlasti. Ta dimenzija njegova lika posebno do izražaja dolazi prilikom obračuna sa Židovima, ali i prilikom suđenja Isusu Kristu. Naime, budući da su svojim ponašanjem i vjerom bili prijetnja rimskoj vlasti, Pilat strahom nastoji održati mir u pokrajini. Njemu su Židovi "nepredvidljivi i svojeglavi", ne da ih se zastrašiti ni ušutkati, pa pristaje da se u svojim odlukama savjetuje s vrhovnim svećenicima. S druge pak strane, u suđenju Isusu Pilat očituje vladarsku lukavost. Svojim učenjem, naime, Isus je predstavljao prijetnju rimskoj vlasti. Pilat ga, pridržavajući se vladarskog umijeća, mora osuditi. Međutim shvaća da to nije dobar potez pa poseže za lukavstvom; odluku prepušta vrhovnim svećenicima. Priznajući da Isus nije kriv, za njegovu smrt on odluku prebacuje na vrhovne svećenike pa pere ruke od odgovornosti, čime istovremeno priznaje i osobni poraz.

Za razliku od Pilata vojnika i vladara, Pilat čovjek doživljava najviše promjena. Dolaskom u Judeju i upoznavanjem sa životom židovskoga puka i on postaje drukčiji. Besprijeekorni izvršitelj vladarskih odluka postaje blaži i tolerantniji, skloniji je uvažavanju drugoga i drukčijega. U toj preobrazbi posebno značenje ima Pilatovo upoznavanje s Leom i njezinom vjerom. Iako s obiljem ožiljaka na duši, k tome i vjerom neprispodobivom rimske mnogoboštva, ona mu otkriva prave dimenzije vjere. Njezin bog, kako primijeti Cvitan,¹⁸ otkriva mu se kao ljubav, kao razumijevanje i uvažavanje; on ga "otvara za mnoge neslućene ljepote koje ljudi jedni drugima donose u život".¹⁹ To će biti razlogom zašto će se, nekoliko godina kasnije, odlučiti pokajati i preobratiti te napustiti dotadašnji način života i prihvatiti Krista kao svoje svjetlo; postati sljedbenik onoga kojega je osudio na smrt! Dojučerašnji "nenaoružani zabavljač"

¹⁸ Grozdana Cvitan, *Kompromis od sudbine* (Miro Gavran: *Poncije Pilat*), Vjesnik, 29. 12. 2004.

¹⁹ Nikolina Mesić, *Čovjek koji je oprao ruke ipak je – čovjek*, Glas Koncila, 2. 2. 2008., 22.

(str. 98) i prevarant, "lažni prorok" i "opasni obmanitelj" postaje njegov vođa i "jedini Bog".

Ovakav rasplet Gavranu je, držim, bio potreban kako bi progovorio o snazi vjere, dobrote i preobraćenja. Pri tome se odrekao mnoštva elemenata koje priča u svojem razvoju traži (opisa, karakterizacija, digresija...), usmjerivši pripovjedački naglasak na Pilatovu unutarnju dramu, kaneći njegovom religijskom preobrazbom pokazati snagu vjere i dobrote u čovjekovu životu, odnosno pokazati kako navedene vrednote i danas mogu ponuditi "odgovor na kompleksnost življenja".²⁰ Takvim postupkom Gavran je Pilata otrgao od stereotipa osobe koja je osudila Isusa i učinio ga ljudskim bićem sa svim njegovim dvojama i pogreškama, što porukama knjige, uostalom kao i cijeloj biblijskoj trilogiji, priskrbljuje posebnu težinu. Naime, od čitatelja tražeći da se odredi, govor knjige oslobodio je dogmatizma jer bi u protivnome umanjio uvjerljivost književne poruke. Izbjegavajući isključivost, širom je otvorio vrata dijalogu o pitanjima koja nam se često čine neupitnima, premda u drukčijoj perspektivi i drukčijemu osvjetljenju dobivaju i drukčije konotacije.

4. U europskoj civilizaciji Biblija je kanonska knjiga sa snagom orijentira koji usmjerava čovjekove (moralne) postupke,²¹ ali i "sintagmatski, paradigmatički i značenjski poligon preko kojega je moguće dimenzionirati vlastitu sliku svijeta".²² Kao dominantni intertekst europske kulture i civilizacije, ona obiljem simbola, slika, parabola, prispodoba i egzempli, alegorija i usporedbi, anegdota i legendi, tužaljki i psalama, himni i poema, kletvi i opomena, besjeda i meditacija, tužaljki i viđenja, zapovjedi i proroštava i slično, te težinom u njima sadržanih iskustava, nudi smjernice čovjekovu ponašanju i djelovanju. Gavrana međutim ne zanima moralistična i didaktična strana biblijskih objava. On je ponajprije pisac koji inzistira na književnosti svoje priče. S kompleksima svojih sadržaja biblijska tradicija njemu je, kako

²⁰ Mladen Urem, *Poncije Pilat - evolucija prema novim horizontima*. Pogovor u knjizi *Poncije Pilat* (V. izdanje), Mozaik knjiga, Zagreb, 2009., 149.

²¹ Usp. zbornik radova *Biblija - knjiga Mediterana par excellence*, Književni krug, Split, 2010. (uredio Marijan Vugdelija); također: *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1969.; *Rječnik simbola* (J. Chevalier, A. Gheerbrant), NZMH, Zagreb, 1983.; *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. Anđelko Badurina), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.

²² Usp. Ivica Matičević, *Biblija i hrvatska književna avangarda*, u: zbornik radova *Biblija - knjiga Mediterana par excellence*, Književni krug, Split, 2010., 585.

ističe Ferretter, "aktivni proces reinterpretacije navoda (dogmi/istina...) iz prošlosti u svjetlu sadašnjih tema i procesa",²³ a likovi iz biblijske i kršćanske prošlosti, preneseni u naše vrijeme, način preispitivanja nekih od njegovih dvojbi. Zato Gavranovi junaci (i) nisu samo likovi i simboli europske kulture već punokrvni ljudi s dilemama bliskima našima. Životno i egzistencijalno uvjerljivi, izlaze izvan kanonskog, biblijskog horizonta i urastaju u naše vrijeme. Judita tako ne želi biti heroina čijim će djelom i životom netko manipulirati; Holoferno pak ne želi biti samo sredstvo ostvarenja Nabukodonosorova plana. Umjesto toga i jedan i drugi lik izabiru ljubav i svjesno pristaju na žrtvu koju ona za ostvarenje predmnijeva. Iako je u *Krstitelju* prorok Ivan naslovni junak, istinska (književna) junakinja je Saloma. U Gavranovoj književnosti ona nije definirana isključivo ženskim čarima i životom bludnice. U priči u kojoj joj je namijenjena uloga svjedokinje Krstiteljevih posljednjih dana, ona poput Judite shvaća da je iskorištena za Antipin suludi naum. Kada to prozre, odlazi Krstitelju, pokaje se i doživljava katarzu. Takva Saloma je Gavranu bila potrebna kako bi upozorio na snagu vjere koja iskupljuje sve zablude i grešne postupke te da se svatko, spoznavši grijeh i za nj se iskreno kajajući, može obratiti na put istinske vjere, da nitko nije dokraja obilježen zlim i izgubljen.

Ni Gavranov Pilat nije onakav kakvim ga podastire biblijski stereotip. Premda zapamćen kao čovjek koji je osudio Isusa Krista, i on doživljava duhovnu preobrazbu; upoznavši ljubav postaje drukčiji, otvoren razumijevanju drugoga i drukčijega. U trenutcima kada svojom odlukom skrivi smrt najdražega bića, shvaća ništavost svake moći i prihvaća Isusov nauk kao smisao života. Da bi izrazio dubinu i težinu njegove preobrazbe Gavran se nije mogao držati biblijskog okvira, morao ga je značajno dograditi. Stereotip o Isusovu sucu zato je funkcionalno proširio motivima duševnih kriza i nemira, ravnodušnošću spram svake želje za vladanjem, Leinim ukazanjima u košmarnim snovima i sve naglašenijom željom da pohodi njezin grob. I kada je teret na njegovoj duši i svijesti postao nepodnošljiv, Gavranov Pilat pohodi Lein grob, dodatno ohrabren porukom koju mu je ostavila. U Gavranovoj priči oporuka je središnje mjesto knjige; ona je ključ razumijevanja Pilatova (pre)obraćenja, ali i mjesto na kojemu

²³ Luke Ferretter, *Towards a Christian Literary Theory*, Palgrave Macmillan, London, 2003.

dramske koordinate njegove svijesti i sudbine dobivaju pravo osvjetljenje:

“(...) otidi na grob onoga kojega razapeše po tvojoj naredbi. Pred njegovim grobom, pokaj se za ono što mu učini, pokaj se za svako zlo koje si u svojem životu počinio i zatraži oprostaj. I on će ti oprostiti. Jer on oprašta svima koji se pokaju i koji u njega zatraže oprostiranje. Povjeruješ li u ove riječi, povjeruješ li u to da je gospodin Bog naš Gospodin jedini, povjeruješ li da je Isus njegov Sin, pokaješ li se za svoje grijehе, bit ćeš spašen. Naći ćeš svoj mir. I jednoga dana ti i ja, nakon svih patnji i lutanja, ponovo ćemo biti sjedinjeni u ljubavi (...)” (str. 132).

Za razliku od biblijskih likova ili simbola, Gavrانovi su likovi više određeni svojim (ljudskim) istinama i svojim pravom na izbor i odluke. Biblijski intertekst njih nije ograničio u ljudskim postupcima. Zato i jesu kompleksniji od svojeg uzorka ili govora simbola, koji su samo jedna njihova dimenzija. Njihovo tematiziranje zato i nije drugo do način govora o našem vremenu, pa stoga, kako sam Gavrان kaže, svako vrijeme treba “ispočetka ispriповijedati biblijske priče jer su poticajne za oslikavanje naše suvremenosti”.²⁴

Kao književnost religijske i biblijske tematike Gavranova knjiga potiče na preispitivanje otpornosti nekih biblijskih istina u svjetlu odnosa koji vladaju u današnjem svijetu. Istovremeno otvara i pitanje fenomena religioznosti u (našoj) suvremenoj književnosti u čijoj slojevitoj slici nisu rijetka djela u kojima se zagonetka čovjeka (stvarena po Božjoj slici) zrcali u zagonetci književnosti kao istinskom prostoru čovjekove kreativnosti. I dok pojedini autori prihvaćaju vjerske istine i teme sukladno svojem vjerskom doživljaju, velik je broj i onih djela u kojima se to dovodi u pitanje.²⁵ Za razliku od starijih razdoblja, u kojima su religijske teme prisutnije, u našem vremenu one su rijetke pa se može govoriti da je na djelu posvemašnji relativizam. U takvom ozračju Gavranova trilogija dobiva nova značenja. Naime, ona uvjerava da kršćanske/ biblijske teme u uvjerljivoj književnoj slici ne moraju biti balast ni puka propaganda. Štoviše, da ne gube na svojoj rječitosti, ni u smislu poticaja i poruka, ni u smislu književnih kvaliteta. Zato Gavrанove knjige nije moguće čitati isključivo kao autorsko “osporavanje” i propitivanje čvrstoće i otpornosti

²⁴ *Tajna uspjehа Mire Gavrana*, u: *Vijenac*, br. 390, 12. 2. 2009.

²⁵ Usp. Drago Šimundža, *Religiozna povjerenja i sumnje*, MH Split, Split, 1999. Isti, *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, MH, Zagreb, 2004.

biblijskog predloška. Štoviše, imaginacija je biblijski predložak obogatila iskustvima nužnima za tematiziranje upitanosti našega svijeta. Nažalost, držimo da je svojim značenjskim potencijalom teret biblijskog predloška bio pretežak Gavranovoj pripovjedačkoj imaginaciji, a likovi i njihove sudbine kompleksnije i zahtjevnije no što ih je on svojom pričom artikulirao. To nipošto ne znači da je trilogija lišena zanimljivosti i čitateljske privlačnosti. Kao jedna od mogućih (književnih) interpretacija biblijskih likova i tema, u Gavranovu pripovjedačkom okviru ona obiljem slika i asocijacija potiče i poziva na dijalog i razumijevanje, dobrotu, iskrenost i toleranciju, ljubav i ljudsko uvažavanje, slobodu izbora i snagu oprosta. Na vrednote kojih je u našem svijetu sve manje i koje su se umnogome zagubile u njegovoj društvenoj praksi. A upravo u tome, mišljenja smo, treba tražiti i dio razloga nesvakidašnjeg odjeka i recepcije Gavranove biblijske trilogije.

MIRO GAVRAN'S BIBLICAL TRILOGY

Summary

As a canon book of the European culture and civilization the Bible has enriched the world literature by numerous symbols, images, figures, parables, comparisons, traditions and legends. Biblical themes are frequent motif in Croatian literature too, in the past as well as today. The work lays stress on the Biblical Trilogy of Miro Gavran (Judith, the Baptizer, Pontius Pilate) in which some actual issues of our time are re-examined through the Biblical symbols and figures, but, at the same time, reflects the profoundness and intensity of the author's search for a better and just world.

Key words: *The Bible, Biblical figures and symbols, Biblical perspective, literature, questioning, re-examining.*